

Bölgesel Üretim Sistemleri: Endojen Kalkınma Odaklı Bir Değerlendirme

Murat Çetin
Özet

Genel olarak bölgenin homojen bir birim olarak düşünüldüğü, bölgede yer alan alansal alt sistemlerin pek fazla dikkate alınmadığı gözlenmektedir. Gerçekleştirilen alan çalışmalarının çoğunda bölgesel üretim sistemlerini tanımlayan olgular tek yönlü olarak ele alınmaktadır. Üzerinde fazla durulmayan bir diğer nokta, söz konusu sistemlerin endojen bölgesel kalkınmayla olan ilişkileridir. Bu çalışma, bölgesel üretim sistemleri ve bu sistemlerin bölgesel kalkınma potansiyelleri üzerinde yoğunlaşmaktadır. Teknoloji merkezleri, endüstriyel bölgeler, yenilikçi çevre ve esnek uzmanlaşma yaklaşımları çerçevesinde bu sistemlerin farklı türleri söz konusu olduğu gibi, örgütsel açıdan da farklı şekilleri bulunmaktadır.

Anahtar kelimeler: Endojen bölgesel kalkınma, bölgesel üretim sistemleri, bölgesel potansiyel.

Abstract

Usually, a region is considered as a homogenous territorial unit and the possibility that spatial sub-sets exist in the area considered is not taken into account. Besides, the majority of the case studies refer to a single one of the concepts describing territorial production systems (TPS). Moreover, their relations with endogenous regional development is taken no notice. This study focuses on TPS and their regional development potentials. There are different kinds of TPS in connection with technopole, industrial district, innovative milieu and flexible specialization approaches and also different organisational forms of TPS.

Key words: Endogenous regional development, territorial production systems, regional potential

1. Giriş

Bölgeselleşme; globalleşme sürecine girme imkanı sunan bir sistem olarak tanımlanabildiği gibi, endojen kalkınma kapasitesinin

doğmasını sağlayan bir süreç olarak da değerlendirilebilir. Scott, (1986:4) ve Maillat vd., (1994:15) globalleşme sürecinin bölgesel üretim sistemleri ve bölgeler arasındaki rekabet nedeniyle büyük oranda alansal farklılıklar doğuracağını belirtir. Onlara göre bölgeselleşme; aktif alanların doğmasına ve gelişmesine yardımcı olduğu gibi, bölgesel üretim sistemlerinin de başarısında pay sahibidir.

Bölgesel üretim sistemlerine duyulan ilgi sadece coğrafi bir olgu olduğu için değil, aynı zamanda kalkınmanın bölgesel yönü ve yenilik süreçleriyle olan ilişkisi nedeniyle. Bu açıdan bakıldığında, bölge pasif bir unsur değil, global ekonomi içerisinde kendi gelişimini örgütlenme yeteneğine sahip bir araç olarak kabul edilir. 1980'li yıllarda pek çok yazar, bölgesel kimlik ile kolektif üretim kapasitesini birbirine bağlayan endojen kalkınma olgusu üzerinde ilgiyle durmuştur (Friedman ve Weaver, 1974:13; Stöhr ve Taylor, 1981:43). Bazı yazarların açıkça vurguladığı ve etkinliğini ortaya koyan ve bu tür örgütlenmelerin güvenilirliğini artıran “Üçüncü İtalya” deneyimi kabul edilir bir gerçektir (Becattini, 1990:38; Garofoli ve Vazquez, 1994:48; Brusco, 1982:170).

Bölgesel üretim sistemleri, özel kaynaklara bağlı olarak farklılık gösterir ve çeşitli ağlar ile birbiriyle ilişki halindedir. Bu üretim sistemleri; teknoloji, piyasa ve üretim sermayesi, kullanım bilgisi, teknik kültür gibi çeşitli olgular arasındaki ilişkiler için belirli alanlar yaratır (Grosjean ve Crevoisier, 1998:2). Endojen kalkınma; yerel dinamikler ve aktörler tarafından gerçekleştirilen ve yerel kaynaklara, değerlere ve ilişkilere dayalı, üretim sistemleriyle doğrudan ilintili bir kalkınma anlayışını niteler (Picci, 1994:195). Yerel/bölgesel aktörler arasındaki yoğun ilişkiler, bilgi paylaşımı, yakın işbirliği, yeniliklerin geliştirilmesine yönelik aktiviteler yani bölgesel kapasite, endojen kalkınmanın başarısını etkileyen temel unsurlar olarak görülmektedir (Stöhr, 1990: 23). İlişkilerin yapısı ve yoğunluğuna göre bölgesel üretim sistemlerini örgütsel açıdan incelemek mümkün olacaktır.

Diğer taraftan bölgesel üretim sistemlerini tanımlayan olgular; teknoloji merkezleri (Tödling, 1994), endüstriyel bölgeler (Brusco, 1982; Becattini, 1990; Garofoli ve Vazquez, 1994; Pyke ve Becattini, 1990; Hansen, 1995), yenilikçi çevre (Maillat vd., 1996; Maillat ve Lecoq, 1992; Maillat, 1995) ve esnek uzmanlaşma (Piore ve Sabel, 1984) yaklaşımları olarak sıralanabilir. Endojen kalkınma anlayışı; teknoloji merkezleri, yenilikçi çevre, endüstriyel bölge ve esnek uzmanlaşma yaklaşımlarıyla yakından ilişkilidir. Bu çalışmaların çoğu,

üretim sistemlerinden birisinin bölgesel kalkınma ile ilişkisi üzerinde durmuş, karşılaştırmalı incelemeler üzerinde yoğunlaşmamıştır. Bu çalışma; hem farklı yaklaşımlar çerçevesinde hem de örgütsel açıdan bölgesel üretim sistemlerini irdelemekte, endojen kalkınma potansiyelleri açısından karşılaştırmalı sonuçlar sunmaktadır.

2. Farklı Yaklaşımlar Çerçevesinde Bölgesel Üretim Sistemleri

Bölgesel üretim sistemleri, bölgesel ve fonksiyonel boyutlarıyla birlikte ele alındığında, konunun türleri ayrıntılı şekilde ortaya çıkmaktadır. Teknoloji merkezleri, endüstriyel bölgeler, yenilikçi çevre ve esnek uzmanlaşma yaklaşımlarına bağlı olarak dört değişik açıdan bu sistemleri tanımlamak ve incelemek mümkündür (Crevoisier, 1990:20).

2.1. Teknoloji Merkezleri-Kutupları Yaklaşımı

Özellikle son yıllarda teknoloji ile bölgesel kalkınma amaçlarını bütünleştirme, bilimsel bilgiyi teknolojinin hizmetine en kısa sürede sunabilmenin önemi göz önüne alındığında gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde; üniversite, araştırma kurumları ile kamu ve sanayi kesimi arasındaki işbirliğinin geliştirilmesi ve güçlendirilmesi amacıyla çok sayıda teknoloji geliştirme bölgeleri oluşturulmuştur. Teknolojik yeniliği içeren endüstriyel çevrenin oluşum sürecinde çeşitli örneklerle rastlamak mümkündür. Günümüzde yaklaşık 1000 civarında örneği bulunmaktadır. Teknoloji merkezlerinin temel işlevleri şu şekilde sıralanabilir (Cortright ve Mayer, 2001:10-12; NYSTAR, 2004:1-3):

- Kobi'lerin rekabet gücünü geliştirmek
- Ar-ge ağırlıklı faaliyetlerle yerel/bölgesel ekonominin yapılanmasını sağlamak
- Özellikle sanayinin gerilediği bölgelerde ürün ve süreç yeniliğinin oluşmasına yardım ederek yerel sanayinin canlanmasını ve modernizasyonunu teşvik etmek
- İleri teknoloji ve yenilikler için gerekli altyapının oluşturulmasını sağlamak
- İleri teknoloji firmalarının oluşması ve gelişmesini teşvik etmek

- Teknoloji transferine katkı sağlamak
- Yeni iş fırsatları yaratmak
- Ekonomik verimliliği artırmak
- Eğitim imkanlarını artırmak ve kullanmak
- Yöre/bölgenin ekonomik faaliyetlerini çeşitlendirmek

Görüldüğü gibi teknoloji merkezleri, bölgelerin sanayi odağı haline gelmesinde etkin olabilecek oluşumlardır. Mikroelektronik ve bilgisayar sektöründe yüksek teknolojinin üretim merkezi olan Silicon Vadisi, eski bir sanayi bölgesi iken ileri teknoloji kompleksi haline dönüşen Boston 128 Yolu, bu tarz oluşumlara örnek olarak verilebilir.

Bu yaklaşım çerçevesinde üretim sistemi, bilimsel ve teknolojik enformasyonun ön planda olduğu, tamamen üretim odaklı bir sistemdir. Yapısal ilişkiler, bölgedeki işletmelerle eğitim-araştırma merkezleri arasında bağlantı sağlar. Bu ilişkilerin yönü, farklı şekillerde olabilir: araştırma merkezleri-işletmeler, işletmeler-araştırma merkezleri, araştırma merkezleri-araştırma merkezleri, işletmeler-işletmeler gibi (Tödling, 1994:327). Teknolojik ve bilimsel bilgi, bölgede yeniliklerin ortaya çıkması, gelişmesi ve yayılmasında önemli bir unsurdur. Yenilikler, üretim sisteminin gelişmesinde önemli bir faktördür. Bu nedenle bu tür üretim sistemleri, endojen kalkınmayı destekleyen önemli dinamiklerden birisi olarak görülmektedir.

2.2. Endüstriyel Bölgeler Yaklaşımı

Bölgesel üretim sistemlerini açıklamada endüstriyel bölgeler yaklaşımından da yararlanılabilir. Endüstriyel bölgeler; spesifik olarak sosyal ve kültürel niteliklere sahip bir coğrafi alana yerleşmiş KOBİ'lerden oluşan, oldukça uzmanlaşmış bir ya da birkaç üretim sürecinin yer aldığı ve firmalar arası ilişkilerin karmaşık ağlar ile sağlandığı bölgeler olarak nitelenebilir (Carbonara vd., 2002:159). Endüstriyel bölgelerdeki firmalar arası ilişkileri açıklamada farklı modeller kullanılmaktadır: esnek uzmanlaşma, yenilikçi çevre, firma ağları ve kümeler gibi. Her bir model endüstriyel bölgelerin farklı ve tamamlayıcı yönlerini tanımlamakta, firmalar arası ilişkilerin çeşitli özelliklerini vurgulamaktadır.

Endüstriyel bölgeleri, karmaşık bir üretim sistemi olarak değerlendirmek mümkündür (Carbonara vd., 2002:161). Bu sistem,

piyasaya girme ve piyasadaki gelişmelere karşılık verebilme açısından mükemmel bir yeteneğe sahip, ürün merkezli bir bölgesel üretim sistemidir. Bu nedenle, bu sistemde yakın ilişkiler ön plandadır. Yeniliklerin temelinde bu ilişkiler yatmaktadır. Bu ilişkiler, firmalara kendi ihtiyaçlarını karşılama imkanı sunduğu gibi, esneklik ve uyum kabiliyeti de kazandırmaktadır (Becattini, 1990:38; Garofoli ve Vazquez, 1994:24).

Endüstriyel bölgeler olgusunu ilk kez literatüre katan Marshall, belirli mekanlarda uzmanlaşmış endüstrilerin yoğunlaşma göstermesiyle ortaya çıkan faydalar (içsel ve dışsal ölçek ekonomileri) üzerinde durmuş, bu düşünceleri ileriye dönük çağdaş fikirlerin doğmasına fırsat vermiştir. Ayrıca ona göre, bir iş iyi yapılırsa kendini çevresinde hemen belli eder, insanlar endüstrinin genel örgütlenişi, süreçleri ve makine-teçhizatının ortaya çıkardığı icad ve gelişmeleri tartışır. Sonuçta yeni bir fikir ortaya çıkarsa bu, diğer insanlar tarafından değerlendirilir ve kabul görür. Böylece bu fikirler, yeni fikirlerin kaynağı haline gelir (Hansen, 1995:26). Bu bağlamda, Marshallcı endüstriyel bölgeler, benzer mal ve hizmet üreten çok sayıda küçük firmanın bir araya geldiği bir mekan olarak tanımlanmaktadır (Soubeyran, 1999:156-157). Burada kullanım bilgisi, bilimsel ve teknik yetenekler gibi bölgesel kaynakların bölgesel dinamikler tarafından harekete geçirildiği ve yaratıldığı süreçler üzerinde durulmaktadır (Becattini, 1990:38).

Endüstriyel bölgelerin arkasında büyük firmalardan ziyade KOBİ'ler yatmaktadır. Bilindiği üzere, 1970'lerde Dünya önemli bir bunalım yaşamıştır. Bu yıllarda çoğu büyük firma üretim sürecinin merkezileşmesine son vererek, üretim sorumluluğunu dağıtma sürecine girmiştir. Böylece üretim fonksiyonlarının belirli kısımları, ana firma dışındaki diğer firmalara bırakılmıştır. Bu şekilde büyük firmalar, daha esnek istihdam yönetimi uygulayabilmiş ve rekabetçi aktivitelere dayanabilmiştir. Üçüncü İtalya örneğinde, bu yeni uygulamalar gayri resmi ekonominin gelişmesine neden olduğu gibi, küçük taşeron firmaların doğması için önemli bir ortam yaratmıştır. Küçük işletmeler arasındaki işgücü dağılımı, bu işletmeleri farklı üretim süreçlerinde uzmanlaşmaya ve birbirlerine bağlı kalmaya zorlamıştır. Rekabet-işbirliği mekanizmaları, sistemin uyumu ve bütünlüğünü sağlayabilmek için uygulamaya konmuştur. Bu şekilde oluşan üretim sistemleri, bölgesel temeller üzerine oturmuş ve büyük firmaların etkisinden uzak kalmıştır. Bu üretim sistemlerinin özelliği, farklı üretim yapıları arasında işbirliğinin büyük firmaların hiyerarşik modellerine değil, sistemin esnekliği ve uyumunu sağlayan yatay ilişkiler temelinde

örgütlenmesidir. Nitekim, Piore ve Sabel (1984)'in analizlerinde endüstriyel bölgenin ortaya çıkışı, fordist-yığın üretim sistemlerinin yerini alan esnek üretim sistemleri olarak yorumlanmıştır. Günümüz anlamında ise endüstriyel bölgelerin şu özellikleri dikkati çekmektedir (Hansen, 1995:27-29; Albarti, 1996:1-2):

- Rekabet tam olarak işlemektedir.
- Bölgedeki firmalar arasında işbirliği-dayanışma söz konusudur. Bu, yerel piyasaların iş maliyetlerini düşürmektedir.
- Endüstriyel iklimin de etkisiyle yöre halkından kaynaklanan yenilikler söz konusudur.
- Büyük bir iş mobilitesi vardır.
- Bölgedeki üye-ortaklar, hem ekonomik amaçlarını gerçekleştirmek hem de bölgenin coğrafi ve sosyal çevresini geliştirmek için birbirlerini kolaylıkla taklit edebilmektedir.

Endüstriyel bölge, faaliyetleri hiyerarşik mekanizmalara bağlı olmayan, ancak toplumun yüklediği sosyal yükümlülükler sistemine ve piyasanın otomatik güçlerine bağlı olan büyük bir üretim kompleksi özelliğindedir (Becattini, 1990:263). Bu tür bir örgütlenmede firmalar arası ilişkiler, piyasa kuralları ile toplumsal ilkeleri birbirine bağlayan standartlar ile idare edilir. Hansen (1995:28)'a göre endüstriyel bölge, işletme ve kurumlar gibi yerel aktörler arasındaki fikir birliğine dayalı ilişkiler sistemidir, uyum sağlama ve geliştirme yeteneğini ifade eder. Ayrıca, belirli bir coğrafi mekanda yer alan aktif insanlar ve firmalar topluluğu olarak nitelendirilen sosyal-bölgesel bir varlık olarak düşünülebilir.

Yerel aktörler arasındaki ilişkiler, endüstriyel bölgenin fonksiyon görmesinde temel bir özellik olduğundan endüstriyel bölge kapalı bir sistem olarak düşünülmemelidir. Aksine dışa açık bir yapı arz eder. Dış çevre ile ilişkilerde içsel uyum oldukça önemlidir. Kendi kendine yeterli olmaya çalışma ve iş bölümünün karmaşık bir yapıda olması, bölge içinde satılmayan nihai mal arzını artırır. Diğer taraftan bölgede çeşitli mallara karşı talep artışı söz konusu olabilir. Böyle bir durumda hem arz fazlasını eritebilmek hem de bölgede artan talebi karşılayabilmek için dışarıya açılma zorunluluğu vardır. Çünkü bölgenin varlığını sürdürmesi buna bağlıdır. Endüstriyel bölge olgusunun ilgi çekmesinde söz konusu bölgelerden yapılan ihracatın

(İtalyan örneğinde olduğu gibi) önemli boyutlara ulaşması büyük rol oynamıştır. Bu bölgelerde ürün yenilenmesi ve kalitenin ön plana çıkması, pazarlama kanallarının etkin işlemesi yerel üretim sistemlerinin güçlenmesini sağlamış, neticede bu sistemlerin nihai pazarları kontrol yeteneği gelişmiştir (Garofoli ve Vazquez, 1994:52). Dışa açılma sadece ihracat olarak değil, teknoloji alanında da gerçekleşmiştir. Ülkelerin ticarete artan ölçüde girmeleri ya da sektörlerin ticari gelirlerinin büyümesi nedeniyle İtalyan KOBİ'leri uluslararası düzeyde büyük önem kazanmıştır. Burada; yerel sistemler, farklı sektör ve ürünlerin uluslararası piyasalara girmesi, örgütsel yeniliklerin sağlanması ve teknolojik yeniliklerin ortaya çıkmasında önemli bir dinamiği teşkil eder (Garofoli ve Vazquez, 1994:54). Bu bağlamda, bir üretim örgütlenmesinin varlığını sürdürebilmesi için endüstriyel bölgenin nihai piyasayı kontrol etmesi gerekir. Ayrıca, endüstriyel bölgenin ürün yenilenmesi, kalitesi, piyasa değişmelerine uyum ve teknolojik gelişmelere özel önem vermesi gerekir. Endüstriyel bölge, teknolojik gelişme ve uluslararası rekabeti düzenleme yeteneğine sahip olursa, rekabetçi bir bölgesel üretim örgütlenmesi olarak varlığını sürdürebilir.

2.3. Yenilikçi Çevre Yaklaşımı

Çevre, bölgesel üretim sistemlerine hayat veren önemli bir dinamiktir. Bu sistemler, aktörler arasındaki etkileşim ve öğrenen dinamikler gibi belirli özelliklere bağlı olarak global yapı içinde entegre olabilirler. Bu sistemler ayrıca bölgesel bütünlüğü sağlayarak endojen kalkınma dinamiklerini tamamlayıcı bir özelliğe sahiptir (Becattini, 1990:8; Tödling, 1994:325). Çeşitli kurallar, kanunlar, örf ve adetler, bölgesel bütünlüğü destekleyen diğer unsurlardır. Bu bağlamda çevre, bölgesel aktörlerin ilişkileri ve davranışları için önem arz eden çeşitli norm, kural ve değerlerin yani sosyal sermayenin yönlendirdiği bir alansal varlığa benzer (Maillat vd., 1994:27; Pyke vd., 1990:14).

Yenilikçi çevre; üretim sistemi, farklı aktörler ve endüstriyel kültürü bir araya getiren, kendi kendini yenileme yeteneğine sahip ve dinamik-kolektif öğrenme süreçleri üreten bir coğrafi bölgedeki ilişkiler seti olarak düşünülebilir (Camagni ve Rabelotti, 1997:139). Burada belirli bir bölgede yenilikçi çevrenin yaratılması ve geliştirilmesiyle kalkınma sağlanır. Bu modelde temel ilgi; işletmeler arasında güçlü yerel girişimcilik, yakın ilişkiler, işbirliği ve KOBİ'lerden oluşan üretim sistemlerinin rekabet gücünü artıran uzmanlaşmış işgücü piyasalarından kaynaklanan dışsallıklar üzerinde yoğunlaşır (Bramanti

ve Ratti, 1997:15). Yenilikçi çevre, herbir bölgenin kalkınma unsurlarının temel kaynaklarını inceler. Burada bu kaynakların yerel sinerji ve yeniliklerin oluşumunu desteklediği düşüncesi hakimdir. Yenilik süreçleri, yenilikçi çevrenin sürükleyici gücünü sağladığından endojen kalkınma, çevrenin yenilikçi kapasitesinin sürekli olarak geliştirilmesiyle sağlanır (Camagni, 1995a:204-205). Yenilik süreçleri; teknoloji yaratma ve uygulama yeteneği, hızlı reaksiyon gösterme yeteneği, kaynakların etkin kullanım yeteneğini geliştirerek yerel çevreye ya da bölgeye bir dinamizm kazandırır, belli düzeyde gelir ve istihdam sağlar (Camagni, 1995b: 318).

Bu yaklaşım çerçevesinde üretim sistemi, ilk iki bölgesel üretim sistemini içine alan geniş kapsamlı bir özelliğe sahiptir. Bu üretim sistemi, yenilik süreçleri için gerekli ilişkiler üzerinde odaklanmıştır. Bu ilişkiler, bölgesel aktörlere yeni teknolojiler ve yeni ürünler geliştirme yeteneği kazandırır (Maillat, 1995:160; Maillat vd., 1996:2-3). Yenilikçi çevrenin faaliyete geçirdiği yerel üretim sistemlerinde yenilikler, tek bir aktör tarafından gerçekleştirilmez, aksine kolektif bir süreçtir ve resmi-gayri resmi ilişkiler kümesini içerir.

Yeni teknolojik olgu ve düşünceleri ortaya çıkartan, yönlendiren ve tamamlayan yenilikçi çevredir. Ayrıca, endüstriyel sistemlere yeniden organize olma, özellikle üretim süreçlerine uzmanlaşma ve kendilerini yenileme imkanı sağlayan çevre olgusudur. Kısaca çevre, yeni endüstriyel kültürün taşıyıcısı konumundadır. Çevrenin faaliyeti, alansal ve ekonomik düzen içerisinde gerçekleşir. Yeniliklerin büyük bir kısmı çevrede var olan endojen düşünceden kaynaklanır. Yenilikçi çevre, bir dereceye kadar üretim sistemine yeni kaynak sağlama ve bu sistemlerin dönüşümünü teşvik etme yeteneğine sahiptir (Çetin, 2004:42). Yenilikçi çevrenin bir özelliği, yerel üretim sistemlerinin ihtiyaçlarına uygun kullanım bilgisinin gelişmesine ve fiziki olmayan kaynaklarda uzmanlaşmaya gidilmesine yardımcı olmasıdır. Başarılı yerel üretim sistemleri, spesifik özelliklere, gelişmiş teknolojilere, spesifik ürünler üretme yeteneğine sahiptir. Bölgesel bazda yaratılan bu spesifik kaynak ve yetenekler, rekabetçi avantaj sağlar. Aslında kullanım bilgisinin türleri, fiziki olmayan kaynaklardandır ve teknik alanda geliştirilir. Bu kaynaklar, yerel üretim sistemleri arasında farklılıklar oluşmasını sağlar (Çetin, 2004:42-43).

Profesyonel ve şahsi ilişkilerin oluşumu, gelişmesi ve varlığını sürdürebilmesi için yenilikçi çevre uygun bir ortam yaratır. Çünkü yenilikçi çevre, aktörler arasındaki iletişimin gelişmesine, sorunlara

benzer yaklaşımlar sunulmasına imkan tanımaktadır. Ortakların belirlenmesini kolaylaştırarak, yetenek ve kaynakları geliştirerek ve anlaşmalara ilişkin kesin bir çerçeve sunarak yenilikçi çevre, yenilik ağlarının kurulmasını destekler. Ayrıca, aktörlerin kendi katılım projelerini planlamasına fırsat veren bir araç gibi faaliyet gösterir (Çetin, 2004:44). Bu şekilde gelişen ortam, dayanışma, işbirliği ve bilgi transferini kolaylaştırır, güven ve karşılıklı fikir birliğine dayalı ilişkilerin gelişmesini sağlar. Böylece yenilikçi çevre, çok fonksiyonlu yenilik ağlarının oluşumu ve bölgesel bazda uyum göstermelerine yardımcı olan önemli bir dinamiktir. Bu ağlar; aktörlerin yenilik sürecinde karşılaştıkları sorunları çözebilmek ve yenilik süreçlerini yönetebilmek için oluşturulduğu gibi, çevrenin yaratıcı potansiyelinin ortaya çıkması ve gelişmesinin de temel kaynağıdır. Çevreyi zenginleştirir, geliştirir, yaratıcı kapasitenin büyümesini teşvik eder (Çetin, 2004:44-45).

2.4. Esnek Uzmanlaşma Yaklaşımı

1970’li yıllara kadar egemen üretim anlayışı olan Fordist-yığın üretim sistemi; Keynesyen ekonomi politikaları, uluslararası yardım ve kredi mekanizmaları, sosyal devlet anlayışının önem kazanması ve yüksek devlet harcamalarının piyasaları genişletmesi ve talep artışına yol açması gibi gelişmeler ışığında varlığını sürdürmüştür (Killick, 1995:724). 1970’lerin başlarında Keynesyen politikaların etkinliğini kaybetmesi neticesinde kitlesel üretimin egemen olduğu dayanıklı tüketim malları sektörlerinde piyasaların doyması, piyasaların bölünmesi, artan rekabet ve petrol krizleri gibi ekonomik etkenler nedeniyle belirsizlik ortamının artması ve üretimde yaşanan istikrarsızlıklar, fordist sistemin içsel özelliği gereği katı olması gibi nedenler, bu üretim sisteminin öneminin azalmasına ve esnek-uzmanlaşmış üretim sistemlerinin gündeme gelmesine yol açmıştır (Hampson vd., 1994:31-32; Duranton, 2002:2).

Piore ve Sabel (1984)’in geliştirdiği esnek uzmanlaşma modeli, esnek üretim sistemlerinin temelini oluşturması açısından önemlidir. Piore ve Sabel’e göre “bir örgüt sürekli değişen piyasa şartlarında varlığını sürdürmek istiyorsa, esnek uzmanlaşmanın temel ilkelerine göre üretim sürecini organize etmelidir”. Esnek uzmanlaşma modelinde, esnek-çok amaçlı makineler ve yetişmiş-çok fonksiyonlu işgücü kullanılarak üretim gerçekleştirilmektedir (Piore ve Sabel, 1984:17). Fordist üretim anlayışının yerini alan bu üretim sistemi, küçük fakat yüksek derecede uzmanlaşmış işletmelerden oluşur. Burada işletmeler,

değişen piyasa koşullarına anında cevap verebilmek için dinamik ve esnek bir yapılanma örneği sergilemektedir. İşletmeler arasında güçlü bir işbirliği ve birbirine bağımlılık hakimdir Gertosio vd., 2000:286). Esnek uzmanlaşmanın söz konusu olduğu bölgelerin en temel özelliği; esnekliği ve uzmanlığı ön planda tutmaları, ekonomik ve sosyal açıdan entegrasyonun sağlanmış olması, bunun için de kurumlara özgün işlevler yüklenmesidir. Bu anlamda esnek uzmanlaşma, belirli bir alanda uzmanlaşmış üretim sisteminin ekonomik koordinasyon ve sosyal entegrasyon modeli olarak tanımlanabilir (Pollert, 1991: 17).

Esnek uzmanlaşma kuramında, firmalar arasındaki rekabet ve işbirliğinde uyumlu bir denge olduğu ileri sürülmektedir. Buna göre; esnek uzmanlaşma bölgelerinde yer alan firmalar işbirliğine isteklidir, ancak işbirliği rekabeti azaltmak yerine teşvik eder. Belirli düzeylerde ya da koşullarda işbirliğinin sağlanması, başka düzeylerde ya da koşullarda rekabeti etkin bir biçimde geliştirebilir. Rekabet ve işbirliğinin dengelenerek kaynakların yeniden bileşimini sürdürebilmek ve sosyal entegrasyonu sağlayabilmek yaşamsal bir öneme sahiptir (Piore ve Sabel, 1984: 268)

İtalya, İspanya ve Japonya'da olduğu gibi çoğu ekonomi girişimci ve rekabetçi küçük işletmelerden oluşmaktadır. Bu ülkelerdeki gelişmeler, ekonomik gelişmenin daha etkin rekabet edebilmek için birlikte faaliyet gösteren, küçük-esnek uzmanlaşmış firmaların gelişmesine bağlı olduğunu ortaya koymuştur (Ettlinger, 1991:401; Fujita ve Hill,1995:8). Bu bağlamda, küreselleşme sürecinde bir bölge ekonomisinin başarılı olabilmesi, araştırmacı, yenilikçi ve yaratıcı yeni girişimcilik ruhunun geliştirilmesine, dinamik bir yapıya sahip KOBİ'lerin doğuşunu ve gelişimini sağlayıcı bir ortam oluşturmaya yönelik yerel-bölgesel ekonomi politikalarının uygulamaya konulmasına bağlıdır (Ettlinger, 1999:16).

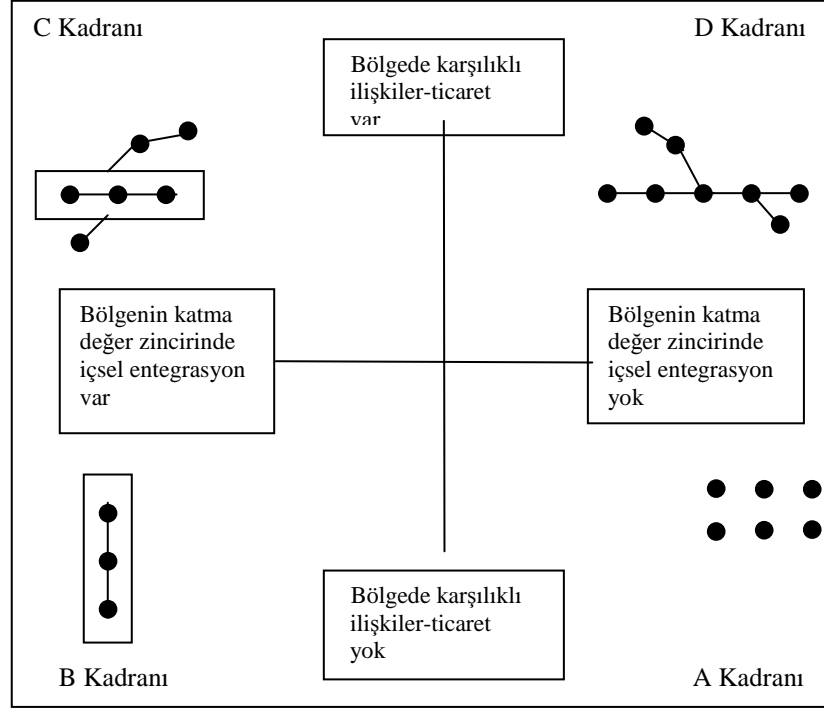
3. Örgütsel Açıdan Bölgesel Üretim Sistemleri

Çeşitli yaklaşımlar ışığında bölgesel üretim sistemlerini değerlendirmek mümkün olduğu gibi örgütsel açıdan da bunları incelemek mümkündür. Bölgesel üretim sistemlerinin örgütsel türleri, fonksiyonel ve bölgesel düşünce olmak üzere iki temel olguya bağlı olarak tanımlanabilir. Fonksiyonel düşünceye göre faaliyet gösteren firmalar, genelde hiyerarşik ve dikey bir örgütlenme özelliği taşır. Yani kararlar, merkezi yönetim tarafından alınır. Bu tür firmalar, üretim maliyetlerini düşürebilmek için dizayn, üretim ve satış faaliyetlerini

gerçekleştirir. Bu nedenle bölge, pasif bir rol oynar. Bölgesel düşünce açısından bakıldığında, bu özellikler söz konusu değildir. Bölgesel düşüncenin amacı, firmaların bölgesel üretim sistemine entegre olmasını yani bölgeselleşmesini sağlamaktır. Çevrenin sistemi etkilediği bu durumda, firmalar yatay bir örgütlenme özelliğindedir (Grosjean ve Crevoisier, 1998:3). Bu tür örgütlenmeler, sinerji etkisi yaratan birleşme ve rekabet ilişkilerini geliştirir, firmalar yerleşim yerinde kökleştikleri için bölge aktif bir rol üstlenir.

Bu iki farklı yaklaşımın özelliklerinden yola çıkarak bölgesel üretim sistemlerini değişik açılardan tanımlamak mümkündür. Bölgesel üretim sistemlerinin tanımlanmasında iki kriter göz önünde bulundurulur. Birincisi, bölgede yerleşmiş bir firmanın katma değer zincirine entegre olup olmamasıyla ilgilidir. Bu, bir malın üretimini destekleyen çeşitli aktivitelerin entegrasyon derecesini belirler. Bu aktiviteler kısmen ya da tamamen tek bir firma içinde bütünleşebilir ya da bölge içindeki farklı firmalar arasında paylaşılabilir. Bu kriter, belirli üretim aktivitelerinde yoğunlaşmış büyük bir firmanın var olduğu sistemler ile büyük firmaların şubelerinin yer aldığı sistemleri ya da birbirinden bağımsız firmalardan oluşan sistemleri birbirinden ayırd etme imkanı sağlar. İkinci kriter, bölgedeki firmalar arasındaki ilişkileri, ticari yoğunluğu dikkate alır. Bu kriter, çeşitli aktörler (firmalar, araştırma kurumları gibi) arasında gelişen yatay ilişkileri tanımlar (Camagni, 1991:5, Camagni,1998:10). Ayrıca, aktörler arasında dayanışma ve tamamlayıcılığın olmadığı sistemler ile dinamik bir etkileşim ve ilişkilerin yer aldığı sistemleri tanımlama ve birbirinden ayırma avantajı sunar. Bu bilgiler ışığında bölgesel üretim sistemleri, Şekil 1’de görüldüğü gibi ele alınabilir.

Şekil 1. Bölgesel Üretim Sistemleri

Kaynak: Maillat ve Grosjean;1999:6.

A Kadranı (bölgeselleşme ve entegrasyonun olmadığı durum): Bu, firmaların bölgede bağımsız hareket ettiği bir sistemi yansıtır. Firmalar arasında ilişkiler söz konusu değildir. Birbirinden bağımsız olan küçük firmaların ya da hiyerarşik olarak bölge dışında yerleşmiş fordist büyük firmaların şubelerinin bulunduğu durumdur. Böyle bir örgütlenme, bölge içinde kolektif öğrenme sürecini ve bölgenin spesifik kaynaklarının ortaya çıkması ve gelişmesini engellediği için endojen kalkınmaya uygun değildir. Bu bağlamda, bölge sadece pasif bir rol üstlenir, aktiviteleri desteklemez.

B Kadranı (bölgeselleşmenin olmadığı-entegrasyonun var olduğu durum): Burada, belli bir bölgede yerleşmiş büyük bir firma, bölge içindeki diğer aktörlerle önemli ilişkiler geliştirmeksizin kendi aktiviteleri için gerekli olan katma değer zincirinin çeşitli fonksiyonları

üzerinde durur. Her şey firma tarafından üretilir, tüm fonksiyonlar içselleşmiştir, diğer aktörlerle tamamlayıcı ilişkiler yoktur. Böyle bir firma, bölgede kendini kabul ettirmiştir ve önemli bir güç odağı konumundadır. Bu, tipik içe dönük bir firma türüdür ve sadece belli bölgelerde faaliyet gösterir. Bölge önemli avantajlar sunmadığı zaman bu tür firmaların kapanmaları ve yer değiştirmeleri engellenemez. Bu tür üretim sistemi, bölgenin endojen kalkınmasını desteklemez.

C Kadranı (bölgeselleşme ve entegrasyonun olduğu durum): Bu tür bölgesel üretim sistemlerinde hakim bir firma, tüm katma değer zincirini kontrol eder, ancak bölge içindeki diğer aktörlerle ciddi ilişkiler geliştirir. Böyle bir firma, bölgede bağımsızlığını ve konumunu sağlamlaştırır. Bu durumun endojen kalkınma üzerindeki etkisi, firma ve iş ortaklarının ilişkilerinin yapısına bağlıdır. Başka bir ifadeyle, çevresel etkisinin olup olmamasına bağlıdır. Böyle bir etki söz konusu olursa, bu durum firma ve iş ortaklarının teknoloji, bilgi transferi ve kullanım bilgisi gibi konularda karşılıklı ciddi ilişkiler içine girdikleri ve birlikte hareket ettikleri anlamına gelir. Aslında büyük firmanın iş ortakları sadece büyük firma ile ilişki içinde değildir. Bu firmalar, birbirleriyle de karşılıklı faaliyet içindedirler. Büyük firma, ticaret yaparak ve diğer aktörlerle ilişki kurarak bölgeye uyum sağlamaya çalışır. Firma, iş ortaklarıyla bir dayanışma ağı kurar ve bu, çevrenin düzenlediği kural ve ilişkilerle idare edilir. Bu sistem, firmaların bölgede iyice yerleşmelerinin de etkisiyle endojen kalkınmayı desteklemektedir.

D Kadranı (bölgeselleşmenin olduğu-entegrasyonun olmadığı durum): Bu tür bölgesel üretim sistemleri, ciddi ilişkiler kuran, bağımsız ve uzmanlaşmış küçük firmalardan oluşur. Bu firmalar, üretim zincirinin tümüne ait olabileceği gibi, bir kısmına da hitab edebilir. Böyle bir sistemde temel kural, çeşitli aktörler arasında karşılıklı-sıcak ilişkilerin olmasıdır. Katma değer zincirinin belirli halkalarına giren hakim bir aktör (firma) yoktur. Sistemin bütünlüğü ve uyumunu sağlayan temel mekanizmalar, aktörler arasında rekabetin ve birlikte hareket edebilme yeteneğinin varlığıdır. Sistemi çevre organize eder. Sistem, kendi gücünü firmalar arasındaki tamamlayıcı ilişkilerden alır. Ancak piyasa ile ilişkilerin zayıf olması, araştırma yetersizliği gibi katma değer zincirinde oluşabilecek eksiklikler sistemin gelişimini engelleyebilir. Bu tür bölgesel üretim sisteminin nisbi bir özerkliği vardır. Bununla birlikte, endojen kalkınma kapasitesine sahiptir.

Özetlenecek olursa, örgütsel açıdan dört tip bölgesel üretim sistemi ele alınabilir. Bu sistemler, iki tür düşünce etrafında

toplanmaktadır: fonksiyonel ve bölgesel düşünce. A ve B tipi sistemler, fonksiyonel düşünceye göre faaliyet gösterirler, merkezi yönetimle idare edilen dikey örgütlenme özelliği taşır. Yerel düzeyde çok az ilişki içindedirler. C ve D tipi sistemler ise, genelde bölgesel-alansal düşünceye göre işlemektedir. Çevre, sistemi organize eden temel unsurdur. Sistem, birbirini tamamlayan ve birbirine bağımlı aktörler ile çalışır. Firmalar, bölgede iyice yerleşmiştir.

Bölgesel üretim sistemlerinin örgütsel türleri zamanla birbirini etkileyebilir. Bu şekilde, bir üretim örgütlenmesinin diğerine dönüşümü söz konusu olur. Örneğin; yukarıda bahsedildiği gibi, A tipi büyük firmaların şubeleri bölgedeki diğer firmalarla ilişki içinde olmadıkları için bölgeselleşmemiştir. Yeni yetenek, güç ve sinerji elde etme amacıyla olan büyük firmalar, kendi şubelerini dikey tipi ilişkiler kurmaya zorlayabilir. Böylece, A tipinden C tipine doğru bir dönüşüm gerçekleşir. Aynı şekilde, B tipi firma kendi aktivitelerini yaymak ve bölgedeki diğer firmalarla ilişkiler kurma niyetinde olabilir. Böylece, aktivitelerin dışarıya yayılması ve yan ürünler üretme faaliyeti, firmanın yeniden yerleşim risklerini de azaltır. Bu şekilde büyük firmaların hakimiyetinden kurtulabilen firmalar için yeni bir çevre ortaya çıkar ve gelişme gösterir. Böylece, B tipinden C tipine dönüşüm gerçekleşmiş olur. Kısmi dikey entegrasyona sahip C tipi bir firma, kendi rakiplerini kontrol ederek ve taşeronlarını sindirerek daha entegre bir duruma gelir. Böylece, C tipinden B tipine bir değişim gerçekleşir. Çevre etkisi, işletmenin kapanma riskini doğurur. Bölge, bir büyük firmaya giderek bağlılığın arttığı bir yapıya dönüşür. Bu nedenle, büyük firmanın katma değer zincirini tamamıyla kontrol eden tek bir firma olduğu bu durumdan kurtulmak gerekir.

D tipi durumunda ise sistem, çevre odaklı bir örgütlenme özelliği sergiler. Piyasalarla ilişkiler, firma ölçeğinin küçük olması nedeniyle yetersizdir. Bu tip bölgesel üretim sistemi, oldukça az büyük firmaların varlığı ve piyasa ile olan ilişkilerin sıkı olması nedeniyle, C ve D arasında yer alan pozisyonların değişmesiyle değişim gösterir. Doğal olarak, tüm bu değişim-dönüşümler otomatik olarak gerçekleşmez, bunlara yön vermek mümkündür. Her şey, bölgesel aktörlerin geçmiş ve geleceğe yönelik öğrenme ve faaliyet kapasitelerine bağlıdır.

4. Sonuç

Bu çalışmada bölgesel üretim sistemlerinin farklı türleri ile endojen kalkınma arasındaki ilişkiler ele alınmıştır. Teknoloji merkezleri, endüstriyel bölgeler, yenilikçi çevre ve esnek uzmanlaşma yaklaşımlarına bağlı olarak dört değişik açıdan bu sistemleri tanımlamak mümkündür. Bu tür bölgesel üretim sistemleri, özel kaynaklara bağlı olarak farklılık gösterir ve çeşitli ağlar ile birbiriyle ilişki halindedir. Böylece üretim sistemleri; yerel aktörler, teknoloji, piyasa ve üretim sermayesi, kullanım bilgisi, teknik kültür gibi çeşitli olgular arasındaki ilişkiler için belirli ortamlar yaratır. Bölgedeki aktörlerin yapısı, yoğunluğu, bağımsızlığı, yeni projeler belirleme ve uygulama yeteneği yani sistemin bölgesel kapasitesi endojen kalkınmayı belirleyecektir.

Örgütsel açıdan ise, dört tip bölgesel üretim sistemi üzerinde durulabilir. Hiyerarşik ve dikey örgütlenme niteliğinde olan A ve B tipi sistemler, fonksiyonel düşünceye göre faaliyet gösterir. Yerel-bölgesel düzeyde çok az ilişki içindedirler. Bölge, pasif bir rol üstlendiği ve aktiviteleri desteklemediği, bölge içinde kolektif öğrenme süreci ve bölgenin spesifik kaynaklarının ortaya çıkması ve gelişmesi engellendiği için bu tür sistemlerin endojen kalkınmaya etkisi yoktur. Yatay örgütlenme niteliğinde olan C ve D tipi sistemler ise, genelde bölgesel-alansal düşünceye göre işler. Çevre, sistemi organize eden temel unsurdur. Sistem, birbirini tamamlayan, aralarında tatlı bir rekabet ve dayanışmanın olduğu aktörler ile işler. Bölgede bir dayanışma ağı oluşur ve bu, çevrenin düzenlediği kural ve ilişkilerle idare edilir. Firmalar, bölgede iyice yerleşmiştir. Bu tür üretim sistemlerinin temel amacı, sinerji etkisi yaratan birleşme ve rekabet ilişkilerini geliştirmek, firmaların bölgesel üretim sistemine entegre olmasını yani bölgeselleşmesini sağlamak olduğu için bu tür sistemler, endojen kalkınma potansiyelini de bünyesinde toplamaktadır.

Üretim sistemlerinin her biri, bölgesel kalkınma politikalarını etkileme ve belirleme gücü taşıyan içsel düzenleme yeteneğine sahiptir. Söz konusu yöre-bölgenin üretim sistemlerinin analiz edilmesi ve bu sistemlerin geliştirilmesi, bölgesel otoritelere endojen kalkınma politikaları konusunda yol gösterecektir. Böyle bir politikanın amaçları, katma değer zincirini güçlendirmek, bölgesel aktörler arasındaki ilişkileri geliştirmek gibi bölgenin bağımsız kalkınmasını sağlayıcı nitelikte olabilir. Endojen kalkınma politikalarının etkinliği; bölgesel aktörler arasındaki güven ve işbirliğinin gelişmesine, ayrıca aktörler,

çevre ve bölgesel üretim sistemleri arasındaki uyum ve ilişkilerin güçlenmesine bağlıdır.

Kaynakça

- ALBERTI, F., (1996), The Concept of Industrial District: Main Contributions, ss.1-12.
- BECATTINI G., (1990), The Marshallian Industrial District as a Socio-Economic Notion, Geneva.
- BRUSCO S., (1982), “The Emilian Model: Productive Decentralisation and Social Integration”, Cambridge Journal of Economics, 6 (2), ss.167-184.
- BRAMANTI, A. and RATTI, R. (1997) The Multi-Faceted Dimensions of Local Development, Aldershot: Ashgate.
- CAMAGNI R., (1991), Innovation, Networks, GREMI, Belhaven Press, London.
- CAMAGNI, R. (1995a) Global Network and Local Milieu: Towards a Theory of Economic Space, Aldershot: Avebury.
- CAMAGNI, R. (1995b) The Concept of Innovative Milieu and Its Relevance for Public Policies in European Lagging Regions, Papers of Regional Science Association, 74 (4), ss.317-340.
- CAMAGNI, R. and RABELOTTI, R. (1997) Footwear Production Systems in Italy: A Dynamic Comparative Analysis, Aldershot: Ashgate.
- CAMAGNI R., (1998), The City as a Milieu: Applying the Gremi Approach to Urban Evolution, GREMI Conference, June 29-30, Paris.
- CARBONARA N., GIANNOCARO I. and PONTRANDOLFO P. (2002), “Supply Chains within Industrial Districts: A Theoretical Framework”, International Journal of Production Economics, 76, ss.159-176.
- CORTRIGHT, J. and MAYER, H. (2001), High Tech Specialization: A Comparison of High Technology Centers, Center on Urban & Metropolitan Policy, The Brookings Institution-Survey Series, January, ss.1-13.
- CREVOISIER O., (1990), “Functional Logic and Territorial Logic: How They Interrelate in the Region”, Springer Verlag, Berlin, ss.17-36.
- ÇETİN, M. (2004), “Bölgesel Kalkınmaya Farklı Bir Bakış: Çevre/Yenilikçi Çevre Yaklaşımı”, Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi, 18 (3-4), ss.35-49.

- D'ARCY E. and GUISSANI B., (1996), "Local Economic Development: Changing the Parameters?", Entrepreneurship and Regional Development, 8 (2), ss.159-178.
- DAY M., BURNET J., FORRESTER P.L. and HASSARD J. (2000), "Britain's Last Industrial District? A Case Study of Ceramics Production", International Journal of Production Economics, 65, ss.5-15.
- DURANTON Gilles, (2002), "The Economics of Production Systems: Segmentation and Skill-Biased Change", European Economic Review, Article in Paper, July, ss.1-30
- ETTLINGER N., (1991), "The Roots of Competitive Advantage in California and Japan", Annals of the Association of American Geographers, 8 (13), ss.391-407.
- ETTLINGER N., (1999), "Local Trajectories in the Global Economy", Progress in Human Geography, Forthcoming, ss.1-46.
- FRIEDMAN J. and WEAVER C., (1979), Territory and Function, London.
- FUJITA K. And HILL R. C. (1995), "Global Toyotism and Local Development", IJURR, ss.7-21
- GAROFOLI G. and VAZQUEZ B. A., (1994), Organization of Production and Territory: Local Models of Development, Pavia.
- GERTOSIO C., MEBARKI N. and DUSSAUCHOY A. (2000), "Modelling and Simulation of the Control Framework on Flexible Manufacturing Systems", International Journal of Production Economics, 64, ss.285-293.
- GROSJEAN N. and CREVOISIER O. (1998) "Territorial Production Systems: Towards a Systematic Diagnostic Method", Working Papers, No:9802a, University of Neuchatel, IRER, Switzerland, ss.1-25.
- HAMPSON Ian, EWER Peter and SMITH Meg, (1994) "Post-Fordism and Workplace Change: Towards a Critical Research Agenda", The Journal of Industrial Relations, (June), ss.30-38.
- HANSEN N., (1995), The Region as a Factor of Production: From Marshall's Industrial District to Innovative Regional Milieux, Paper Presented at the Annual Meeting of the WRS, San Diego.
- HARRISON B., (1992), "Industrial Districts: Old Wine in New Bottles?", Regional Studies, 26, ss.469-483.
- JULIEN P. A., (1996), "Information Control: A Key Factor in Small Business Development", Paper, Presented at the 41st ICSB World Conference, Stockholm.
- KILLICK T., (1995), "Flexibility and Economic Progress", World Development, 23(5), ss.721-734.
- MAILLAT D. and GROSJEAN N., (1999), "Globalisation and

Territorial Production Systems”, Working Papers, No:9906b, University of Neuchatel, IRER, Switzerland, ss.1-17.

MAILLAT D., (1995), “Territorial Dynamic, Innovative Milieu and Regional Policy”, Entrepreneurship and Regional Development, 7, ss.157-165.

MAILLAT D. and LECOQ B., (1992), “New Technologies and Transformation of Regional Structures in Europe: The Role of the Milieu”, Entrepreneurship and Regional Development, 4, ss.1-20.

MAILLAT D., CREVOISIER O. and LECOQ B., (1994), “Innovation, Networks and Territorial Dynamic: A Tentative Typology”, Patterns of a Network Economy, Springer Verlag, ss.33-52.

MAILLAT D., LECHOT G., and PFISTER M., (1996), “Comparative Anlysis of the Structural Development of Milieux: the Example of the Watch Industry in the Swiss and French Jura Arc”, Working Papers, No:9607, University of Neuchâtel, IRER, Switzerland.

NYSTAR (2004), Regional Technology Development Centers, New York State Office of Science, Technlogy and Academic Research, Program Sumary (2003-2004), ss.1-17.

PICCI, A. (1994) The Relations between Central and Local Powers as Contex for Endogenous Development, Assen: Van Gorcum.

PIORE M. J. and SABEL C., (1984), The Second Industrial Divide, Basic Books.

POLLERT, A. (1991) The Orthodoxy of Flexibility, Farewell to Flexibility, Anna Pollert (Ed.), Blackwell.

PYKE F., BECATTINI G., and SENGENBERGER W., (1990), Industrial District and Interfirms Cooperation in Italy, Genova, International Labour Office.

SAXENIAN A., (1994), Regional Advantage, Culture and Competition in Sillicon Valley and Route 128, Cambridge, Harverd University Press.

SCOTT A., (1986) “High Technology and Territorial Development: the Rise of the Orange Country Complex”, Urban Geography, 7, ss.3-45.

SOUBEYRAN A., (1999), “Learning by Doing and the Development of Industrial Districts”, Journal of Urban Economics, 45, ss.156-176.

STOHR, W.B. (1990) Global Challange and local Response, London and New York,: Mansell Publishing and Tokyo: The United Nations University.

STOHR W.B. and TAYLOR D. (1981), Development from Above or Below, Chichester, John Wiley.

STORPER M., (1991), Technology Districts and International Trade: the Limits to Globalisation in an Age of Flexible Production, Los Angeles, Lewis Centre for Regional Policy Studies.

STORPER M., (1992), “The Limits to Globalisation: Technology

Districts and International Trade”, Economic Geography, 68 (1), ss.60-93.

TODLING F., (1994), “Regional Networks of High-Technology Firms: The Case of the Greater Boston Region”, Technovation, 14 (5), ss.323-343.